

PRILOZI MJESTA I SMJERA U STAROSLAVENSKOM JEZIKU I HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA 14. I 15. STOLJEĆA

Tanja KUŠTOVIĆ, Zagreb

1. UVOD

Prilozi su nepromjenjive riječi koje kazuju okolnosti pod kojima se odvija glagolska radnja. Razlikujemo priloge vremena, mjesta, načina i količine. U ovom radu naglasak je na priložima smjera i mjesta u staroslavenskom jeziku i jeziku hrvatskoglagoljskih liturgijskih i neliturgijskih tekstova. Za neliturgijske, tj. literarne tekstove odlučila sam se zato da pokušam ustanoviti koliko je bogatstvo i raznovrsnost uporabe priloga izvan liturgije. Nadalje, zbornici se po jeziku razlikuju od članka do članka pa to pruža mogućnost da se pokuša vidjeti kakva je situacija s hrvatskim priložima u 15. st., kako se upotrebljavaju i kakve promjene doživljavaju staroslavenski prilozi u hrvatskim i miješanim (hrvatsko- crkvenoslavenskim) tekstovima. Kriterij po kojem neka riječ jest prilog je mogućnost te riječi da odgovara na postavljeno priloško pitanje */kada? gdje? kako? koliko?/* s jedne strane, i s druge strane, prilog mora biti vezan uz glagol¹, upravo zato što on izriče okolnost u kojoj se odvija glagolska radnja.

U mjesne priloge ubrajamo one koji odgovaraju na pitanje *gdje* (*къдѣ*). Istim se priložima najčešće može odgovoriti i na pitanja o cilju kretanja *kamo* (*кѧмо*) i na pitanja o putu kretanja *kuda* (*къду*). Razlike između te tri vrste priloga ipak postoje, ali samo kad je riječ o zamjениčkim priložima. Sufiksi koji stoje uz osnovu priloga kazuju je li riječ o prilogu mjesta, smjera (cilja) ili puta kretanja. Kod ostalih priloga kriterij za raspoređivanje leksema u priloge smjera ili u priloge mjesta je glagol koji je uz prilog vezan. Ako uz prilog dolazi glagol kretanja, govorimo o prilogu smjera, a ako uz prilog dolazi "statični" glagol, govorimo o prilogu mjesta. Kod ovakvoga određivanja moguća je još jedna nedoumica. Ako kažemo *on je došao izdaleka*, imamo glagol *doći* koji upućuje na *smjer*, ali možemo postaviti pitanje *odakle* je došao koje upućuje na *mjesto* s kojega je netko došao. Međutim, ako postavimo pitanje *iz*

¹ "Ta glagolska radnja ne mora nužno biti izražena glagolskim oblikom, nego može imati (iako puno rjeđe) i oblik imenice (u pravilu deverbativne npr. *boravak ovdje*, *skijanje zimi*, *odlazak daleko* i sl.)". I. Pranjković: *Suznačne riječi i njihove vrste*. Predavanje pod tim naslovom održano je u Dubrovniku na Zagrebačkoj slavističkoj školi, 24.8.2004.

kojega smjera je došao, tada govorimo o prilogu smjera. Budući da smo utvrdili da prilog smjera mora odgovarati na pitanje *kamo*, to će biti osnovni kriterij po kojem će se ti prilozi određivati, što znači da prilog mjesta može biti vezan i uz glagol kretanja, a ne samo uz glagole radnje i stanja.

2. PRILOZI SMJERA U STAROSLAVENSKOM JEZIKU

Prilozi smjera odgovaraju na pitanje: *kamo / kamože* i uz njih uvijek dolazi glagol kretanja. Na to pitanje odgovaraju u staroslavenskom jeziku ovi prilozi²:

вѣнъ, вѣспрѣтъ, вѣсјамо, вѣнѡтрѣ, вѣсоко, вѣспрѣ, вѣше, горѣ, далеѣе, дале / далѣе, долу, домови / домовъ, задѣ, камо / кamože, изѡтрѣ / изѡтри, изѡтрѣјѡду, инамо, напреѣдѣ, нѣзу / нѣзѣ, никamože, овамо, онамо, ораку, прѣди / прѣдѣ, странѣ, сѣмо, тамо, тамоѣде / тамоže, ту, ѡтрѣ

3. PRILOZI MJESTA U STAROSLAVENSKOM JEZIKU

Prilozi mjesta odgovaraju na pitanja: *къде* “gdje”, *къду / къдѣ* “kuda, odakle”, *отѣнѡду / отѣнѡду / отѣнѡдуѣ / отѣнѡдуѣ / отѣнѡдѣѣ* “otkud”, *отѣкъѡду / отѣкъѡдѣ / отѣкъѡдуѣ / отѣкъѡдѣѣ* “otkud”. Uz upitni prilog *къде* dolaze glagoli stanja, radnje i zbivanja, a uz ostale upitne priloge glagoli kretanja. Staroslavenski jezik imao je ove priloge mjesta:

блѣзѣ / блѣзѣ, вѣрѣху, вѣнѣ, вѣнѣјѡдѣ / вѣнѣјѡду, вѣнѡтрѣ, вѣнѡтрѣјѡду / вѣнѡтрѣјѡдѣ, вѣсоѣѣ, вѣсоѣѣ, вѣспрѣ, вѣше, вѣсѣѣде, вѣсѣде, вѣсѡду / вѣсѡдѣ, горѣ, долѣ, дома, досѣде, задѣ, извѣну / извѣнѣ, извѣнѡду, извѣнѡтрѣ, издалѣѣ / издалѣѣ, инѣде / инѣѣде, инѡду / инѡдѣ, къде, къду / къдѣ, навѣсоѣѣ, недалеѣѣ, нѣѣ, нѣзу / нѣзѣ, нѣзѣко, никѣдеѣ, нѣкъѣде, обојѡду, онѣде / онѣде, онѡду, около, окрѣстѣ, онѣде, онѣде, онѡду, отѣвѣсѡдѣ / отѣвѣсѡду, отѣдалѣѣ, отѣкъѡду / отѣкъѡдѣ / отѣкъѡдуѣ / отѣкъѡдѣѣ, отѣнѣзу, отѣнѡду / отѣнѡду / отѣнѡдуѣ / отѣнѡдуѣ / отѣнѡдѣѣ, отѣсѡду / отѣсѡдѣ, отѣтоли / отѣтолѣ, отѣтѡду / отѣтѡдѣ, сѣзadi / сѣzadu, сѣzаѣѣ, сѣпрѣди / сѣpredѣ, сѣде / зѣде, сѡду / сѡдѣ, ту, туѣде / туѣѣ, тѡду / тѡдѣ, ѡтрѣ / ѡтро / ѡтрѣјѡду / ѡтрѣјѡдѣ

Na kraju ovoga pregleda priloga smjera i priloga mjesta u staroslavenskom jeziku možemo priloge podijeliti na one koji su zajednički i priložima mjesta i priložima smjera, i na one koji pripadaju samo jednoj skupini priloga:

a. Prilozi koji označavaju i smjer i mjesto:

вѣнѡтрѣ, вѣспрѣ, вѣше, горѣ, задѣ, нѣзу / нѣзѣ, ту, ѡтрѣ

b. Prilozi koji označavaju samo smjer:

² Prilozi se navode prema: SLOVNÍK: 1958- 1997. U daljem tekstu: Slovník. Ovdje treba napomenuti da su primjeri iz Slovníka i kanonski i redakcijski.

вѣнѣ, вѣспрѣтъ, вѣсјамо, високо, далече, дале / далјеје, долу, домови / домовѣ, катомо / катомѣ, изѣтри / изѣтри, изѣтриѣѣду, инатомо, наприѣздѣ, никатомѣ, оватомо, онатомо, опакы, странѣ, сѣмо, татомо, татомѣ / татомѣ.

c. Prilozi koji označavaju samo mjesto:

blizъ / blizъ, vrъhu, vъnѣ, vъnѣjѣdѣ / vъnѣjѣdъ, vъnѣtrъjѣdъ / vъnѣtrъjѣdѣ, vysocѣ, navysocѣ, vysocѣ, vъsъde, vъsѣdъ / vъsѣdѣ, vъsъžde, dolѣ, doma, dosъde, sъzadi / sъzadu, sъzazda, izvъnu / izvъnъ, izvъnѣdъ, izvъnѣtrъ, izdaleče / izdaleča, inъde / inъžde, inѣdъ / inѣdѣ, kъde, kѣdъ / kѣdѣ, sъprѣdi / sъpredѣ, nedaleče, nizъko, niže, nikъdeže, nѣkъde, obojѣdъ, onъde / onъde, onѣdъ, okolo, okrъstъ, onude, onъde, onѣdъ, otъvъsѣdѣ / otъvъsѣdъ, otъdaleče, otъkѣdъ / otъkѣdѣ / otъkѣdъiže / otъkѣdѣže, otъnizu, otъnѣdъ / otъnѣdъ / otъnѣdъiže / otъnѣdъiže / otъnѣdѣže, otъsѣdъ / otъsѣdѣ, otъtoli / otъtolѣ, otъtѣdъ / otъtѣdѣ, sъde / zъde, sѣdъ / sѣdѣ, tužde / tuže, tѣdъ / tѣdѣ, ѣtro / ѣtrъjѣdъ / ѣtrъjѣdѣ.

Ovdje treba napomenuti da je podjela o postojanju priloga koji pripadaju samo prilogima smjera i samo prilogima mjesta nastala kao rezultat primjera koji su zabilježeni u Slovníku³.

4. PRILOZI SMJERA I MJESTA U NELITURGIJSKIM I LITURGIJSKIM TEKSTOVIMA

U ovom tekstu analizirat ću samo neke⁴ od priloga mjesta i smjera koji se javljaju u ovim hrvatskoglagoljskim tekstovima: Pariška pjesmarica⁵, Kolunićev zbornik⁶, Hrvojev misal⁷.

4.1. Prilozi smjera i mjesta u *Pariškoj pjesmarici*

PRILOZI SMJERA

tamo, nazadъ, daleko

PRILOZI MJESTA

nig'dѣrъ, blizu, z'dѣ sъdѣ (vъsъdѣ), ov'dѣ, tu, gdѣ

TAMO "tamo" (smjer)

Z'lo e tamo grѣhъ ponesti / dobro bi se z'dѣ otresti (Pp VI/31)

NAZADъ "natrag" (smjer)

...vsi se nazadъ obratiše k(a)ko raci (VII/28)

³ Autori Slovníka priloge su smjera i mjesta uvrstili u istu skupinu priloga (adv. loci).

⁴ Obradit ću one priloge koji su zanimljivi s leksičkoga i s uporabnoga stajališta.

⁵ MALIĆ: 1972 Budući da je riječ o pjesmama koje se nalaze u Pariškoj pjesmarici, rabit ću u daljem tekstu kraticu Pp. Broj u zagradi označava broj pjesme i broj retka u pjesmi.

⁶ KOLUNIĆEV ZBORNIK: 1892, u daljem tekstu Kz. Broj u zagradi označava stranicu u Kz.

⁷ GRABAR i dr.: 1973, u daljem tekstu Hrv. Broj u zagradi označava stranicu i redak.

Prilogu *tamo* iz prvoga stiha, u drugom je stihu supostavljen prilog mjesta (*tamo-z'dê*). Uz priloge *tamo* i *nazad* dolaze glagoli kretanja (*ponesti, obratiti*), a uz priloge mjesta glagol zbivanja (*otresti*). Iz toga zaključujem da je autor pravilno upotrijebio priloge smjera i priloge mjesta.

GDĚ “gdje” (mjesto)

Gdê se more povêdati / veće bolêz'niva mati (Pp II/ 79)

Ovo nije “upitna”, već “usklična” rečenica, tj. rečenica u kojoj možemo govoriti o retoričkom pitanju. Ipak, riječ je o pitanju samo što se ne podrazumijeva odgovor koji traži uobičajeno pitanje *gdje*.

4.2. Prilozi smjera i mjesta u *Kolunićevu zborniku i Akademijinu korizmenjaku*

U ovom dijelu rada, usporedit ću uporabu priloga u Kolunićevu i Akademijinu korizmenjaku⁸.

PRILOZI SMJERA

van' / vanь / vanka, v'nutarь / vnutarь / v'nutar / vnutar, gori, doli, domovь, inamo, simo, tamo, ot tamь

PRILOZI MJESTA

bliže, vani, v'nutri, gori, dale, zvrh' zvana / zvan'ka, zgora / z'gora / zgoru / z'goru, znutarь, ov'di / ovdi / ov'dika / ov'dê, sadi / sade / zdi, on'di, indi, od'kuda / od'kud' / od'kudь / od' kudь / od kudь / ot' kudь / odkudь / ot'kuda / od'kuda / od'kude, otnuda, ot suda, tamo, tu

OD' KUDA/OD'KUD' / OD'KUDЬ / OD' KUDЬ / OD KUDЬ / OT' KUDЬ / ODKUDЬ / OT' KUDA / OD'KUDA / OD' KUDE “odkud, odakle” (mjesto)

Prilog se javlja u mnoštvu oblika, kao prijedložni izraz i kao prilog, s jerom na kraju, ili naveskom **a**. Riječ je o upitnom prilogu, kojim se pita o mjestu s kojega netko dolazi.

Govoru, da bi ti mogal' ov'di pitati reći: od'kuda is'hodi ta hin'ba i v'čem'se more učiniti ta g'rih' od' hin'be? (Kz 2)

Isti leksem može biti i veznik, tada ima vezničku funkciju:

I to se ne more viditi, od'kudь to ishodi, zač'e to položeno v taini božie. (Kz 58)

VAN' / VANЬ / VAN'KA “van” (smjer)

da v'si ljudi sega svita ne bi e mog'li van' is'pelati iz' glave (Kz 6)

⁸ Akademijina biblioteka pod signaturom IIIa 19 čuva korizmenjak iz Kukuljevićeve zbirke. U izdanju Kolunićeva zbornika M. Valjavec donosi razlike između tih dvaju korizmenjaka. Korizmenjak IIIa 19 zvat ćemo u daljem tekstu Akademijin korizmenjak (Ak).

... vsi ljudi sega svita ne te ga moći **zneti van'ka**. (Kz 67)

U idućem primjeru uz prilog *van* upotrijebljen je glagol koji označava ulaženje, što nije u skladu sa značenjem priloga⁹:

... i toliko umi govoriti, da ga učiniše svoga gospodina. I kako pride v gospod'stvo i zauê e, pride toliko nemilostivъ, da učini umoriti vsihъ svoihъ bratъ, nere ed'noga nai man'sega ne umori, koga **unese doika vanъ** z gospod'stva. (Kz 177)

V'NUTARЬ / VNUTARЬ / V'NUTAR / VNUTAR - VANЬ “unutra - van” (smjer)
Odnos između onoga što se nalazi vani i onoga što se nalazi unutra, odnosno, kretanje prema unutrašnjosti, ili izlaženje iz nje naznačeno je korelativnim priložima *vanъ* - *v'nutarъ*, a svaki od njih ima i svoj glagol (*ishoditi vanъ* - *prihoditi v'nutarъ*) u Ak, dok Kz ima glagol samo uz prilog *vanъ* (*ishoditi*). Kad već postoji opreka *vanъ*-*v'nutarъ*, glagoli postaju suvišni, jer nije moguće “izići unutra” i “ući van”¹⁰:

... poi na vrata crikvena i pripovidai onimb, ki **vanъ ishode** i **v'nutarъ**¹¹, od' moe strane, da imaju hoditi pravimъ putemъ... (Kz 60)

U idućem primjeru Kz upotrebljava priloge *vanъ* za smjer i *vani* za mjesto, dok Ak u oba slučaja upotrebljava *van'*. Valjavcu je to sumnjivo pa upozorava da bi umjesto *van'* kako stoji u Ak vjerojatno trebalo doći *van' is*, čime bi se dobilo izlaženje iz hrama.

... i **spudiše ga vanъ is crikve kako za prokleta**. Budući onъ **vani**¹² s tem'pla i srete ga Isuhrstъ i reče: *vêrueši li ti v'sina božiê?* (Kz 92)

ZVAN'KA : ZNUTARЬ “izvana : iznutra” (mjesto)

Ovdje je riječ o priložima mjesta, na što nas upućuju glagoli:

Se estъ edanъ grihъ, ki ukazue v'se svoe dobro zvan'ka i čini pokrivati zledi i grisi, kih' e človikъ plnъ, êli se imiti i **ukazati zvan'ka** dobro i sile i milosti kihъ človikъ **nima znutarъ**. (Kz 222)

VANI “vani” (mjesto)

Govoru, da drugo dobro, ko est'vani iz' nas', mi moremo učiniti silu v'zeti po 4 zakone, ki esu vele mrski gospodinu bogu. (Kz 21)

U idućem primjeru autor u Kz upotrebljava prilog *vani* (uz neizrečen glagol *byti*), dok Ak na istom mjestu upotrebljava *vanъ*:

*Človikъ drži človika za smat'na, kada e pogubilъ umъ, ko li ni dobro vani*¹³ s' svoga

⁹ Nešto se unosi *unutra*, a iznosi *van*, a ako se upotrebljavaju glagoli *unijeti* i *iznijeti*, prilog *van - unutra* je suvišan, jer nije moguće nešto *unijeti van*, niti *iznijeti unutra*. Umjesto tih priloga moguće je staviti neku drugu priložnu oznaku (prijedložni izraz), npr. *iznijeti u drugu sobu*, ili *iznijeti na stol*.

¹⁰ I danas je u svakodnevnoj komunikaciji česta upotreba glagola *ući - izići* uz priloge *unutra - van*. Trebalo bi upotrijebiti glagol *ući*. Uspoređi bilješku 9.

¹¹ *onim' ki vnutar' prihode* i *van' ishode*, i *reci nim' od' moe strane* (Ak)

¹² *van'* (valjda: *van' is*) (Ak)

¹³ *vanъ* (Ak)

uma ki dobro svoga gospodina... trati hudimъ zakonom...(Kz 216)¹⁴

V'NUTRI "unutra" (mjesto)

... ti očešъ viditi v'nutri tvoi obrazъ... (Kz 186)

ZVANA / ZVAN'KA "izvana" (mjesto)

... i ne pom'neči onimi, ki bihu zvana... (Kz 124)

U idućem primjeru oblik priloga je z *vana* "izvana" u Ak, dok Kz nema priloga: *da videći se ti odrišenъ¹⁵ od' onoga dobra* (Kz 83)

Prilog *van'* homoniman je prijedlogu *van'/ zvanъ* "izvan", a da je riječ o prijedlogu vidi se po tome što se veže uz deklinabilnu riječ:

Govoru, da kako e tĕlo razlučeno vanъ nature, tako mu š'hodi. (Kz 82)

... i krši i gubi ono, ča e v nega domu tako, kako da bi¹⁶ zvanъ svoga uma tako kako bo je. (Kz 227)

TAMO "tamo" (smjer)

...onъ danъ tebĕ hotihu Židove tebĕ ubiti, pakъ li tamo idešъ? (Kz 103)

Prilog dolazi u sintagmi s prilogom *simo* (*simo tamo*) i u tom slučaju označava da onaj koji se kreće ne zna točno koji mu je cilj kretanja. Mogli bismo reći da je tu riječ o prilogu načina kojim se utvrđuje na koji se način netko kretao, a ne kamo se kretao.

...i paki vasъ danъ stoišъ zamaň i hodišъ simo tamo deletajući se. (Kz 104)

TAMO "tamo" (mjesto)

Prilog označava mjesto iako to nije očekivano s obzirom na sufiks. Ovo je dokaz da zamjena priloga mjesta i priloga smjera, odnosno njihovo nerazlikovanje u uporabi nije novija pojava u povijesti hrvatskoga jezika, već potječe iz starijih razdoblja.

... oni imaju tamo proroke ...(Kz 15)

Ono što je rečeno za sintagmu *simo tamo* kod smjera vrijedi i za istu sintagmu kad je riječ o prilogu mjesta, samo nije nepoznat cilj, već mjesto na kojem se radnja odvija.

... i govoreći 100 laži simo i tamo smišlajući e, i v tomъ takoe vazda sagrišašъ semrt'no. (Kz 134)

TU "tu" (mjesto)

Prilog se javlja u obama tekstovima:

...da imašъ urdinati tu milostivo i dobrovol'no (Kz 177)

¹⁴ Usporedi s već navedenim primjerom: ... i spudiše ga vanъ is crikve kako za prokleta. Budući onъ vani s tem'pla i sreće ga Isuhrstъ i reče: věruesi li ti v' sina božiĕ? (Ak 92) Prilog bi se mogao bilježiti i "zvana". To nam dopušta neuređenost bjelina u izvorniku.

¹⁵ *biti z vana* (Ak)

¹⁶ *bi samъ i vanъ* (Ak)

U idućem primjeru nejasno je je li leksem *tu* prilog mjesta ili pokazna zamjenica koja upućuje na imenicu glava.

... *ti očeešb viditi dušu moju nesući na nebo i tu glavu obrateći se v prahb.* (Kz 126)

4.3. Prilozi smjera i mjesta u liturgijskim tekstovima¹⁷

U liturgijskim tekstovima nalazim ove priloge smjera i mjesta:

PRILOZI SMJERA

tamo, sêmo/ simo, sadê, onamo, ov'dê/ ovdî, tu, vanb/ vbn'v'n'b/ v(b)nb, daleko, daleče/ dalečb, dale/ dble, nizu, nicb, visp'rb/ visparb, gori

PRILOZI MJESTA

kadê / kadi / kdê / kbđê / gdê / gdi, otkudê / otkudu, tamo, zdê / zdi, sbđê / sadê / sadi, tu, on'dê / ondê / ondi, ottudu / ottudê / ottudb, otsudu / otsudê / otsdu / otsuda, sudu i ovudu, vsudu, vsagdê / vsbgdê, otvsudu / otvsudê, inudu / inudê, blizb, okolo, okr'st' / ohrb'stb, vanê / vani / vbñê, doma, izvanb / izvan' / izvbn', vnutrê / v'nutrê / vnutr' / vnutri / vnutar, iz'nutarb / iznutr', iz'nutarbudu / iz'nutr'udu / znutarbudu, v'nutriudu / vnutr'udu / vneutrêudu, v'niudu / vbñêudu / vanêudu, daleko / dalêko, daleče, izdaleka / iz'daleka / izdalêka, izdaleče / izdaleča, sazadb / sbzad' / sbzadi, nizu, nicb, dolu, niže, više, sviše, visoče, visoko, vysparb / visprb' / v'isprb' / vispar', visparb

KADÊ / KDÊ / GDÊ / GDI “gdje” (mjesto)

Ovo je upitni prilog koji se javlja i u staroslavenskom i u hrvatskom obliku (*kbđê, gdê*):

Se vlsvi ot vstoka pridutb. v'er(u)s(oli)m'govoreće. Kadê est'rojēn' c(êsa)rb' ijudêiski (Hrv 10/31a Vat₄ *kbđê* Nov *gdê*) Mt 2.1-2

Isti leksem ima i vezničku funkciju:

dokolê prišad'si sta svrhu kadê bê otroče (Hrv 9/31b Vat₄ Nov Roč *idêže*) Mt 2,9. Na to upućuje zamjena leksema *kadê* leksemom *idêže*.

TAMO “tamo” (smjer i mjesto)

Prilog se javlja i za oznaku smjera i za oznaku mjesta:

...*uboê se tamo iti* (Hrv 28-29b) Mt 2,22 (smjer)

Imut' bo tamo moiséê i pr(oro)ke da poslušajutb ihb (Hrv 19/77a) Lk 16,29 (mjesto)

¹⁷ U: *Hrvojevu misalu* (Hrv), *Misalu Borg. Illirico 4* (Vat₄), *Misalu kneza Novaka* (Nov) i *Ročkom misalu* (Roč) Izvor: GRABAR, B: 1973

SADĚ / SADI "ovdje" (mjesto)

Leksem *sadē* prevladava u Hrv, a u drugim tekstovima upotrijebljeni su leksemi *sbdē* ili *zdē*:

Poždite sadē i bdite sa mnoju (Hrv 29/139b; Vat₄ *sbdē* Nov *zdē*) Mt 26, 38

Leksemi *sadē* - *ovdē* - *tu* dolaze ponekad uz glagol kretanja: u istom iskazu koriste se prilozi mjesta *tu* i *sadē*, premda prilog *tu* dolazi uz glagol zbivanja (*sēsti*), a prilog *sadē* uz glagol kretanja (*iti*). Na istom mjestu Biblija Stvarnosti uz glagol *sjesti* rabi prilog *tu*, ali uz glagol *otići* ima prilog smjera *onamo*:

Sedite tu doidēže šadb p(o)m(o)lju se sadē. (Hrv 25/139b Vat₄ Roč *sbdē*) Mt 26,36:

Sjednite tu dok ja odem onamo i pomolim se. BIBLIJA (1983: 961)

Na tom mjestu u Mk se upotrebljava prilog *ov'dē* uz glagol *sēsti* (umjesto priloga *tu* u Mt), a uz glagol *iti* oba Evanđelja imaju prilog *sadē* (prilog mjesta). Biblija Stvarnosti je u skladu s Hrv i Nov i uz glagol *sjesti* ima prilog *ovdje*, dok prilog *sadē* uopće ne upotrebljava:

Sedite ov'dē (Hrv 31/ 148 Vat₄ Roč *tu* Nov *ovdi*) *doklē šadb pom(o)lju se sadē* (Hrv 32/148c ; Vat₄ *sbdē*) Mk 14,32: *Sjedite ovdje dok se ja pomolim!* BIBLIJA (1983: 979)

BLIZB "blizu" (mjesto)

Upotrebljava se u biblijskom tekstu:

z(a)čb blizb bi mēsto to gradu gdē propēše i(su)sa (Hrv 25/170c) Iv 19,20

Upotrebljava se i kao prijedlog s dativom i genitivom:

biše vitaniē blizb er(u)s(oli)mu (Hrv 18/114c) Iv 11,18 (dativ)

da ide v stranu blizb pustine v gradb naricaemi eprēm̃. (Hrv 15-16/129a) Iv 11, 54 (genitiv)

NIZU "dolje" (smjer i mjesto)

Upotrijebljen je u biblijskom tekstu kao prilog smjera:

...vrzi se nizu (Hrv 31/56d Mt 4,9) Biblija Stvarnosti taj dio Matejeva Evanđelja prevodi prilogom *ničice*: *Sve ću ti ovo dati ako padneš ničice...* BIBLIJA (1983: 939), a u Lukinu Evanđelju na istom mjestu prevodi prilogom *dolje*: *skoči odavde dolje...* BIBLIJA (1983: 987)

Upotrijebljen je u biblijskom tekstu kao prilog mjesta:

I buduću p(e)tru na dvori nizu (Hrv 3-4/150c) Mk 14,66

NICB "dolje" (smjer i mjesto)

Prilog se pojavljuje u biblijskom tekstu kao prilog smjera:

I egda preide malo pade nicb na zemlju (Hrv 6/148d) Mk 14,35

i kao prilog mjesta:

i ničь bivь prosede se (Hrv 22/311b) Dj 1,18

4.3.1. Međusobni odnos priloga smjera i mjesta u liturgijskim tekstovima

Podijelimo priloge na one koji su zajednički i priložima mjesta i priložima smjera, i na one koji pripadaju samo jednoj skupini priloga:

a. Prilozi koji označavaju i smjer i mjesto:

tamo, sadê, tu, daleko, daleče, nizu, ničь, visparь

b. Prilozi koji označavaju samo smjer:

sêmo / simo, onamo, ov'dê / ovidi, vanь / vьn' / v'nь / v(ь)nь, dalečь, dale / dьle, visp'рь, gori

c. Prilozi koji označavaju samo mjesto:

kadê / kadi / kdê / kьdê / gdê / gdi, otkudê / otkudu, zdê / zdi, sьdê / sadi, on'dê / ondê / ondi, ottudu / ottudê / ottudь, otsudu / otsudê / otsdu / otsuda, sudu i ovudu, vsudu, vsagdê / vsьgdê, otvsudu / otvsudê, inudu / inudê, blizь, okolo, okr'st' / ohrьstь, vanê / vani / vьnê, izvanь / izvan', vnutrê / v'nutrê / vnutr' / vnutri / vnutar, iz'nutarь / iznutr', iz'nutarьudu / iz'nutr'udu / znutarьudu, v'nutriudu / vnutr'udu / vneutrêudu, v'niudu / vьnêudu / vanêudu, dalêko, izdaleka / iz'daleka / izdalêka, izdaleče / izdaleča, sazadь / sьzad' / sьzadi, dolu, niže, više, sviše, visoče, visoko, vysparь / visp'рь' / v'isperь / vispar'

5. TABLICA

Na ovom ću mjestu dati tablični prikaz priloga smjera i mjesta u staroslavenskom jeziku (uključeni su prilozi iz kanonskih i redakcijskih tekstova), u hrvatskoglagoljskim liturgijskim (Hrvojev misal, Misal Illirico 4, Ročki misal i Misal kneza Novaka) i neliturgijskim tekstovima (Pariška pjesmarica, Kolunićev zborniku, Akademijin korizmenjak). Tablični se prikaz odnosi na sve priloge smjera i mjesta, što uključuje i one koji u analizi nisu posebno obrađeni. Smatram da je tablica primjerena jer pregledno ukazuje na uporabu priloga u navedenim tekstovima, a istovremeno sprječava nepotrebno ponavljanje istih formulacija koje bi opterećivale tekst, te time smanjile njegovu preglednost.

značenje priloga	mjesto/ smjer	Slovník	Liturgijski tekstovi	Neliturgijski tekstovi
gdje	mjesto	кѣде	kadê, kadi, kdê, kьdê, gdê, gdi	gdê
kamo	smjer	-	-	-

značenje priloga	mjesto/ smjer	Slovník	Liturgijski tekstovi	Neliturgijski tekstovi
otkud	mjesto	отънѡду, отънѡду, отънѡдуѣ, отънѡдуѣ, отънѡдѣѣ i отъкѡду, отъкѡдѣ, отъкѡдуѣ, отъкѡдѣѣ	otkudê, otkudu	od' kuda, od' kud', od' kudь, od' kudь, od kudь, ot' kudь, odkudь, ot' kuda, od'kuda, od' kude
van	smjer	вънъ	ванъ, вѣн', в'нъ, в(ъ)нъ	van', вань, vanka
vani	mjesto	вънѣ	ванѣ, vani, вѣнѣ	vani
izvana	mjesto	вънѣјѡдѣ, вѣнѣјѡду, извънѡ, извънъ, извънѡду	izvanь, izvan', izvъn', v'niudu, вънѣudu, vani, vanѣudu	zvana, zvan'ka
unutra	smjer	вънѡтръ, ѡтръ	-	v'nutarь, vnutarь, v'nutar, vnutar
unutra	mjesto	вънѡтръ, вѣнѡтръјѡду, вънѡтръјѡдѣ, ѡтръ, ѡтро, ѡтръјѡду, ѡтръјѡдѣ	vnutrê, v'nutrê, vnutr', vnutri, vnutar	v'nutri
iznutra	smjer	изѡтръ, изѡтри, изѡтръјѡду	-	-
iznutra	mjesto	извънѡтръ	iz'nutarь, iznutr', iz'nutarьudu, iz'nutr'udu, znutarьudu, v'nutriudu, vnutr'udu, vneutrêudu	znutarь
natrag, unatrag	smjer	въспрѣтъ, zadi, opakъ	-	nazadь
odostraga, straga	mjesto	zadi, sьzadi, sьzadu, sьzažda	sazadь, sьzad', sьzadi	-
naprijed, sprijeda	smjer	naprêždь, prêdi, prêdь	-	-
naprijed	mjesto	sьprêdi, spređь	-	-
daleko	smjer	daleče, dale, daljeje	daleko, daleče, dalečь	daleko
daleko	mjesto	-	daleko, dalêko, daleče	-
dalje	smjer	dale, daljeje	dale, dьle	-
dalje	mjesto	-	-	dale

značenje priloga	mjesto/ smjer	Slovník	Liturgijski tekstovi	Neliturgijski tekstovi
izdaleka	mjesto	izdaleče, izdaleča, отъdaleče	izdaleka, iz'daleka, izdalêka, izdaleče, izdaleča	-
nedaleko	mjesto	nedaleče	-	-
doma	smjer	domovi, domovъ	-	domovъ
doma	mjesto	doma	doma	-
dolje	smjer	nizu, nizъ, dolu	nizu, nicъ	doli
dolje	mjesto	nizu, nizъ, dolê	dolu	-
visoko, gore	smjer	vysoko, vyše, vysrġ, gorê	visp'ġ, visparġ, gori	-
visoko, gore	mjesto	vġhu, vysocê, navysoče, vysoče, vysrġ, gorê	visoče, visoko, vysparġ, vispġ', v'ispeġ, vispar', visparġ	zgora, z'gora, zgoru, z'goru, gori
više	mjesto	-	više	-
odozgo	mjesto	prijedl. izraz <i>otъ gory</i>	sviše	zvrh'
odozdo	mjesto	otъnizu	-	-
nisko	mjesto	nizъko	-	-
niže	mjesto	niže	niže	-
postrance	mjesto	stranъ	-	-
blizu	mjesto	blizъ, blizъ	blizъ	blizu
bliže	mjesto	-	-	bliže
okolo	mjesto	okolo, okrġstъ	okolo, okr'st', ohġstъ	-
ovdje	mjesto	ovъde, ovъde, sъde, zъde	sъdê, sadê, sadi, zdê, zdi	ov'dê, sъdê (vsъdê), z'dê, ov'di, ovdî, ov'dika, sadi, sade, zdi
ovuda	mjesto	ovqdu	ovudu	-
ovdje	smjer	-	ov'dê, ovdî, sadê	-
ovamo	smjer	ovamo, sêmo	sêmo, simo	simo
ovamo	mjesto	-	-	simo
dovde	mjesto	dosъde	-	-
o obje strane	mjesto	sqdu, sqdê i ovqdu, obojqdu	sudu i ovudu	-
tu	mjesto	tu	tu	tu
tu	smjer	tu	tu	-
tuda	mjesto	tqdu, tqdê	-	-

značenje priloga	mjesto/ smjer	Slovník	Liturgijski tekstovi	Neliturgijski tekstovi
tamo	smjer	tu, sêmo, tamo, tamožde, tamože, tužde, tuže	tu, sêmo, simo, tamo	tamo
tamo	mjesto	-	-	tamo; simo i tamo
ondje	mjesto	онѣде, онуде, онѣду, туžде, туže	он'дê , ондê, онди	он'di
onuda	mjesto	онуде, онѣду	-	-
onamo	smjer	onamo	onamo	-
odatlje, odavdje, otuda	mjesto	отѣсѣду, отѣсѣдê, отѣтоли, отѣтолê, отѣтѣду, отѣтѣдê	ottudu, ottudê, ottudъ, otsudu, otsudê, otsdu, otsuda	otnuda, ot suda
od tamo	smjer	-	-	ot tamъ
svuda, svagdje, posvuda	mjesto	вѣсѣде, вѣсѣду, вѣсѣдê, вѣсѣжде	vsudu, vsagdê, vsъgdê	-
svakamo	smjer	вѣсѣjamo	-	-
odasvud	mjesto	отѣвѣсѣдê, отѣвѣсѣду	otvsudu, otvsudê	-
nigdje	mjesto	никѣдеже	-	nig'dêrъ
nikamo	smjer	nikamože	-	-
negdje	mjesto	nêkѣде	-	-
nekamo	smjer	nê kamo	-	-
drugdje	mjesto	инѣде , инѣжде, инѣду, инѣдê	inudu, inudê	indi
drugamo	smjer	inamo	-	inamo

6. ZAKLJUČAK

Međusobna usporedba priloga mjesta pokazuje da upitne priloge sa značenjem “gdje” imaju stsl. jezik (*kъde*), liturgijski tekstovi (*kadê / kadi / kdê / kъdê / gdê / gdi*) i Pp (*gdê*), a korizmenjaci značenje “gdje” uopće nemaju. Za značenje “kuda” ni stsl. jezik, kao niti jedan proučavani tekst nema leksem, prilog *kѣdu / kѣdê* u stsl. jeziku ima značenje “odakle”, a pretpostavljam da je taj leksem imao i značenje “kuda”, ali u Slovníku za to nema primjera. Za mjesno značenje “otkud” stsl. jezik ima niz leksema: *отѣнѣду / отѣнѣду / отѣнѣдуже / отѣнѣдуже / отѣнѣдêže* i *отѣкѣду / отѣкѣдê / отѣкѣдуже / отѣкѣдêže*. Za isto značenje liturgijski tekstovi imaju samo dva leksema: *otkudê / otkudu*, Pp uopće nema to značenje, a korizmenjaci imaju različite inačice istoga leksema: *od'kuda / od'kud' / od'kudъ / od'kudъ / od kudъ / ot' kudъ / odkudъ / ot'kuda / od'kuda / od'kude*.

Značenje “van” u smislu smjera imaju stsl. jezik, liturgijski tekstovi i korizme-

njaci. Značenje “vani”, koje je mjesno značenje, izraženo je u stsl. jeziku leksemom *vъnѣ*, u liturgijskim tekstovima leksemima: *vanê / vani / vъnѣ*, a u korizmenjacima leksemom *vani*. Možemo reći da i stsl. jezik i jezik hrvatskih tekstova, liturgijskih i neliturgijskih, imaju isti leksem, s fonološkim promjenama, za izražavanje istoga značenja.

Mjesnom značenju “vani” blisko je mjesno značenje “izvana”. U stsl. jeziku ono je izraženo leksemima: *vъnѣjōdê / vъnѣjōdu, izvъnu / izvъnъ, izvъnōdu*. Liturgijski tekstovi to značenje izražavaju leksemima: *izvanъ / izvan' / izvъn', v'niudu, vъnѣudu, vani i vanѣudu* a od neliturgijskih tekstova nalazimo ih u korizmenjacima: *zvana / zvan'ka*.

Značenje smjera “unutra” imaju stsl. jezik (*vъnōtrъ, qtrъ*) i korizmenjaci (*v'nutarъ / v'nutar / vnutarъ / vnutar*), dok ga drugi tekstovi nemaju. Ako o tom prilogu govorimo kao o prilogu mjesta, vidjet ćemo da je isto značenje izraženo u stsl. jeziku prilogima: *vъnōtrъ, vъnōtrъjōdu / vъnōtrъjōdê, qtrъ / qtro / qtrъjōdu / qtrъjōdê*, u liturgijskim tekstovima prilogima: *vnutrê / v'nutrê / vnutr' / vnutri / vnutar*, a u neliturgijskim tekstovima leksemom *v'nutri*.

Prilogu “unutra” koji označava smjer blisko je značenje “iznutra” (iako izražava kretanje u suprotnom smjeru: “iznutra prema van”) koje je u stsl. jeziku izraženo prilogima: *izqtrъ / izqtri, izqtrъjōdu*. Proučavani tekstovi to značenje “iznutra” u smislu smjera nemaju. Značenje “iznutra” kao mjesni prilog u stsl. jeziku označeno je leksemom *izvъnōtrъ*, u hg. tekstovima leksemima: *iz'nutarъ / iznutr', iz'nutarъudu / iz'nutr'udu / znutarъudu, v'nutriudu vnutr'udu, vneutrêudu* a u korizmenjacima leksemom *znutarъ*.

Značenje smjera “natrag / unatrag” imaju stsl. jezik (*vъspѣtъ, zadi, opaky*), liturgijski tekstovi (*v'spѣtъ*) i Pp (*nazadъ*) pri čemu stsl. ima tri osnove za to značenje, a Pp samo jednu. Tomu značenju suprotno je značenje smjera “naprijed” koje je potvrđeno samo u stsl. jeziku leksemima *naprêždъ* i njihovim bliskoznačnicama *prêdi / prêdъ* “sprijeda, naprijed”. Mjesno značenje “odotruga, straga” imaju u stsl. jeziku leksemi: *zadi, sъzadi / sъzadu, sъzažda*, a u liturgijskim tekstovima njima odgovaraju leksemi *sazadъ / sъzad' / sъzadъ, sъzadi*. Neliturgijski hg. tekstovi toga značenja nemaju. Mjesno značenje “naprijed” u stsl. jeziku iskazano je leksemima *sъprêdi / spređъ*, a proučavani tekstovi toga značenja nemaju.

Za značenje smjera “daleko” stsl. jezik ima leksem *daleče*, liturgijski tekstovi rabe lekseme *daleko, daleče / dalečъ*, a Pp ima leksem *daleko* uz glagole kretanja kao sinonimne oblike. Za značenje smjera “dalje” stsl. jezik ima lekseme *dale, daljeje*, liturgijski tekstovi lekseme *dale / dble*, a neliturgijski tekstovi nemaju leksem. Međutim, imaju leksem *dale* za obilježavanje značenja “dalje” u smislu mjesta. Kod leksema *daleko* i *dalje* nije uvijek vidljivo ni iz samoga konteksta je li netko otišao daleko ili dalje. Pretpostavljam da ti leksemi pokrivaju oba značenja, a razlika među njima

gotovo da je nevažna, osim ako nije riječ o komparativnom značenju.¹⁸ Kad govorimo o istom značenju, ali o prilogu mjesta, vidjet ćemo da stsl. jezik nema leksema koji bi nosio upravo to značenje, ali ima lekseme: *izdaleče / izdaleča, otdaleče* sa značenjem “izdaleka” i *nedaleče* sa značenjem “nedaleko”. Za razliku od toga liturgijski tekstovi imaju i lekseme s mjesnim značenjem “daleko”: *daleko / dalěko, daleče*, ali i lekseme s mjesnim značenjem “izdaleka”: *izdaleka / izdaleka / izdalěka, izdaleče / izdaleča*, dok značenje “nedaleko” proučavani tekstovi uopće nemaju.

Značenje smjera “doma” ima stsl. jezik (*domovi / domovъ*) i korizmenjaci (*domovъ*) u istom obliku, a ekvivalentni prilog mjesta je stsl. prilog *doma* koji imaju hg. liturgijski tekstovi.

Značenje “kretanja prema dolje” ima stsl. jezik u leksemima *nizu / nizъ, dolu*, liturgijski tekstovi u leksemima *nizu, nicъ* a neliturgijski tekstovi u leksemu *doli*. Ovdje napomenimo da stsl. jezik ima leksem *dolě* koji također ima značenje “dolje”, ali riječ je o mjesnom značenju. Dakle, u stsl. jeziku *dolu* je prilog smjera, a *dolě* prilog mjesta. Za razliku od toga u liturgijskim tekstovima *dolu* je prilog mjesta, a oblik *dolě* se uopće ne pojavljuje. Leksemi *nizu* i *nizъ* sa značenjem “dolje” prilozi su smjera i prilozi mjesta u stsl. jeziku, a njima u liturgijskim tekstovima odgovaraju leksemi *nizu* i *nicъ* koji također nose u sebi i značenje smjera i značenje mjesta.

Za značenja “visoko, gore, uvis” mogli bismo reći da su bliskoznačna, s bitnim pomacima u značenju, ali svi označavaju kretanje prema gore. Prilozi kojima se izražava kretanje u visinu u stsl. jeziku su: *vysoko, vysprъ, gorě*, a u liturgijskim tekstovima ta su značenja izražena leksemima: *visp'rb / visparъ, gori*. Kad govorimo o bliskim značenjima “visoko, gore”, ali o priložima mjesta, vidjet ćemo da stsl. jezik ima lekseme: *vrъhu, vysocě, navysoče, vysoče, vysprъ, gorě*, liturgijski tekstovi lekseme: *visoče, visoko, vysparъ / vispъr' / v'isperъ / vispar', visparъ*, a neliturgijski tekstovi lekseme *zgora, z'gora, zgoru, z'goru, gori*. Dakle, leksem *vysoko* u stsl. jeziku označava smjer, a fonološki prilagođen oblik *visoko* u liturgijskim tekstovima označava mjesto; leksem *vysprъ*, i prilagođeni oblici su prilozi smjera i prilozi mjesta i u stsl. i u hg. liturgijskim tekstovima. Za značenje “gore” u smislu smjera stsl. ima leksem *gorě* koji je ujedno i prilog mjesta i leksem *vyše*. Hg. liturgijski tekstovi imaju leksem *gori* koji u sebi ne nosi oznaku mjesta, ali tu oznaku ima isti leksem u neliturgijskim tekstovima. Od ostalih priloga mjesta leksem *vysoče* imaju i stsl. jezik i liturgijski tekstovi (u prilagođenom obliku *visoče*), a stsl. tome dodaje i priloge *navysoče* i *vysocě*. Za razliku od toga, lekseme *zgora / z'gora, zgoru / z'goru* imaju samo neliturgijski tekstovi.

Za mjesno značenje “više” u Slovníku nema primjera, u liturgijskim tekstovima to je značenje označeno leksemom *više*, a neliturgijski tekstovi toga značenja nemaju. Liturgijski tekstovi imaju mjesno značenje “odozgo” (*sviše*), koje je u stsl. jeziku

¹⁸ Ako je riječ o komparativnom značenju, tada je važno je li netko *otišao daleko*, a netko drugi *otišao dalje*.

izraženo prijedložnim izrazom *otъ gory*, a neliturgijski tekstovi leksem *zvrh*. Mjesno značenje “odozdo” ima samo stsl. jezik (*otъnizu*), kao i značenje “nisko” (*nizъko*).

Značenje smjera “postrance” potvrđeno je samo u stsl. jeziku leksemom *stranъ*.

Mjesno značenje “niže” u stsl. jeziku i liturgijskim tekstovima iskazano je leksemom *niže*, a neliturgijski tekstovi nemaju to značenje.

Mjesno značenje “blizu” u stsl. jeziku i liturgijskim tekstovima obilježeno je leksemom *blizъ/ blizъ*, a u Pp leksemom *blizu*. Kz ima leksem *bliže* za mjesno značenje, a ostali tekstovi, kao ni stsl. jezik nemaju taj leksem, ni značenje.

Mjesno značenje “okolo” u stsl. jeziku označeno je leksemima: *okolo*, *okrъstъ*, u litrug. tekstovima isto se značenje izražava leksemima *okolo*, *okrъstъ* / *ohrъstъ*, a proučavani neliturgijski tekstovi to značenje nemaju.

Mjesno značenje “ovdje” u stsl. jeziku izraženo je leksemima *ovъde / ovъde, sъde, zъde*; u liturgijskim tekstovima isto značenje izražavaju leksemi *sъdê / sadê / sadi, zdê / zdi*. U Pp za to značenje koristi se leksemi *ov'dê, sъdê (vsъdê), z'dê*, a korizmenjaci upotrebljavaju leksemi *ov'di / ovdi / ov'dika / ov'dê, sadi / sade / zdi*. Iz ovoga vidimo da samo liturgijski tekstovi nemaju kao osnovu ovoga priloga *ov-*. Međutim, tu osnovu imaju za obilježavanje priloga smjera sa značenjem “ovdje” leksemi *ov'dê / ovdi*. Prilog sa značenjem “ovdje” trebao bi biti po tvorbenim nastavcima prilog mjesta, pa uporaba istoga priloga u značenju smjera ukazuje da je do međusobnoga zamjenjivanja uporabe priloga za mjesto i priloga za smjer dolazilo još u 14. st.¹⁹ Prilog koji iskazuje put kojim se kreće (“ovuda”) u stsl. jeziku iskazan je leksemom *ovъdu*, a u liturgijskim hg. tekstovima leksemom *ovudu*, dok ga neliturgijski tekstovi nemaju. Stsl. jezik ima i mjesno značenje “dovde” izražen leksemom *dosъde*, a proučavani tekstovi nemaju to značenje, pa tako ni odgovarajući leksem.

Prema značenju mjesta “ovdje” stoji značenje smjera “ovamo”. U stsl. jeziku ono je iskazano leksemima *ovamo, sêmo*. Proučavani tekstovi ne bilježe leksem *ovamo*, ni liturgijski ni neliturgijski. Hrvatskoglajoljski tekstovi upotrebljavaju leksem *sêmo / simo*.

Mjesno značenje “tu” u stsl. jeziku izraženo je leksemom *tu*, a tim je leksemom ujedno označen i smjer. Ista je situacija i u liturgijskim tekstovima. U neliturgijskim tekstovima leksem *tu* služi isključivo za obilježavanje mjesta. Prilog kojim se iskazuje put kojim se kreće sa značenjem “tuda” u stsl. jeziku iskazan je leksemima *tъdu / tъdê*, a proučavani tekstovi to značenje nemaju. Mjesnom značenju “tu” ekvivalentno je značenje smjera “tamo”. To je značenje u stsl. tekstovima označeno već spomenutim leksemom *tu* kada dolazi uz glagole kretanja, u stsl. jeziku i liturgijskim tekstovima, ali i već spomenutim leksemima *sêmo*, odnosno *sêmo / simo*. Prilozi *simo* i *tamo* ujedno služe i kao oznaka mjesta. Uz to, u stsl. jeziku upotrebljavaju se leksemi *tamo, tamožde / tamože, tužde / tuže*, a u liturgijskim tekstovima i Pp samo leksem *tamo*. Kz ima i prilog *ot tamъ* kojim se upućuje na smjer iz kojega se dolazi.

¹⁹ Upotreba priloga *tu* u značenju *smjera* pokazat će da je do toga zamjenjivanja dolazilo i ranije.

Mjesno značenje “ondje” u stsl. jeziku obilježava se leksemima *onъde*, *onude*, *onъdu*, *tužde* / *tuže* pri čemu leksemi *onude* i *onъdu* imaju i značenje “onuda” (put kojim se kreće), a leksemi *tužde* / *tuže* i značenje “tamo”. Liturgijski tekstovi značenje “ondje” izražavaju leksemima *on'dê* / *ondê* / *ondi*, a korizmenjaci imaju lekseme *ondi* / *on'di*. Ekvivalentno značenje smjera je “onamo” i u stsl. i u proučavanim hg. neliturgijskim tekstovima izraženo je leksemom *onamo*.

Mjesna značenja “odatle, odavde, otuda” sinonimna su značenja, tj. bliskoznačnice s pomakom u značenju, u suvremenom jeziku gotovo da su se izjednačila, a uporaba u proučavanim tekstovima ukazuje da se to događalo i u ranijim stoljećima. U stsl. jeziku ta su značenja iskazana leksemima: *otъsъdu* / *otъsъdê*, *otъtoli* / *otъtolê*, *otъtъdu* / *otъtъdê*, u liturgijskim tekstovima leksemima *ottudu* / *ottudê*, *otsudu* / *otsudê* / *otsdu* / *otsuda*, a u neliturgijskim tekstovima koriste se leksemi *otnuda*, *ot suda*.

Značenje mjesta “svuda, svagdje” u stsl. jeziku bilježi se leksemom: *vsъbъde*, a tomu je sinonimno značenje “posvuda” izraženo leksemima: *vsъdu* / *vsъdê*, *vsъbъžde*. Za izražavanje tih značenja liturgijski tekstovi imaju lekseme *vsudu*, *vsagdê* / *vsъgdê*, a neliturgijski tekstovi ih ne bilježe. Značenje smjera “svakamo” u stsl. jeziku zabilježeno je leksemom *vsъjamo*.

Mjesno značenje “odasvud” u stsl. jeziku bilježi se leksemima *otъvsъdê* / *otъvsъdu*, u liturgijskim tekstovima leksemima *otvsudu* / *otvsudê*, a neliturgijski tekstovi ih ne upotrebljavaju.

Značenje mjesta “nigdje” u stsl. jeziku iskazano je leksemom *nikъdeže*, a Pp ga bilježi leksemom *nig'dêrъ*, dok ostali tekstovi to značenje ne bilježe. Značenje smjera “nikamo” ima samo stsl. jezik: *nikamože*.

Značenje mjesta “negdje” u stsl. jeziku bilježi se leksemom: *nêkъde*, proučavani ga hrvatskoglagoljski tekstovi nemaju. Ekvivalentno značenje smjera: “nekamo” u stsl. jeziku je potvrđeno samo kao prijedložni izraz *nê kamo*,²⁰ a proučavani hrvatskoglagoljski tekstovi toga značenja nemaju.

Mjesno značenje “drugdje” u stsl. jeziku bilježi se leksemima *inъde* / *inъžde* i *inъdu* / *inъdê*, u liturgijskim tekstovima leksemima *inudu* / *inudê*, a u neliturgijskim tekstovima leksemom *inde*. Ekvivalentno značenje smjera “drugamo” ima stsl. jezik: *inamo*, a isti oblik priloga nalazimo i u neliturgijskim tekstovima.

LITERATURA

- ANIĆ, V. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
 BABIĆ, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU.
 BABIĆ, S. 1989. Jesu li prilozi promjenljive riječi ?. *Jezik* 3: 63-67.
 BARIĆ, E. i dr. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

²⁰ Pritom se u Slovníku navodi izvor (VencNov 421ba), ali ne i čitav primjer.

- BIBLIJA, 1983. *Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- GRABAR, B., A. NAZOR, M. PANTELIĆ. 1973. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb-Ljubljana-Graz: Staroslavenski institut "Svetozar Ritig", Mladinska knjiga, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt.
- GRAMATIKA NA STAROBŪLGARSKI EZIK. 1991. Sofija: BŪlgarskata akademija na naukite.
- HAMM, J. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- HUDEČEK, L. 1990. Nepromjenljive riječi u «Misalu po zakonu rimskoga dvora» iz 1483. godine. *Rasprave Zavoda za jezik 16*: 67-85.
- IVŠIĆ, S. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- JURIŠIĆ, B. 1992. *Nacrt hrvatske slovnice I.*, Pretisak izd. Iz 1944.g. Zagreb: Matica hrvatska.
- KATIČIĆ, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: JAZU, Globus.
- KOLUNIČEV ZBORNIK, 1892. *Koluničev zbornik. Hrvatski glagolski rukopis od godine 1486*. Zagreb: JAZU.
- MALIĆ, D. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: HFD.
- PRANJKOVIĆ, I. 1993. *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRANJKOVIĆ, I. 2001. *Druga hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RJEČNIK. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SLOVNÍK. 1958-1997. *Slovník jazyka staroslověnského I-IV*, Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- ŠIMIĆ, M. 2000. Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima, *Slovo 50*: 5-117.

S a ž e t a k

U tekstu autor analizira priloge mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim liturgijskim (Hrvojev misal, Misal Illirico 4, Ročki misal, Misal kneza Novaka) i neliturgijskim (Pariška pjesmarica, Koluničev zbornik, Akademijin korizmenjak) tekstovima 14. i 15. st., s posebnim osvrtom na priloge mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku zabilježanima u *Slovníku jazyka staroslověnského*. Pokušava se uspostaviti razlika između priloga mjesta i priloga smjera. Autor pokušava ustanoviti koja sve značenja pojedini prilozi imaju, kako su ta značenja izražena u staroslavenskom jeziku u odnosu na hrvatskoglagoljske tekstove, te postoji li razlika u

značenju između liturgijskih i neliturgijskih tekstova.

Ključne riječi: prilozi mjesta, prilozi smjera, gdje, kuda, kamo

S u m m a r y

ADVERBS OF PLACE AND DIRECTION IN OLD CHURCH SLAVONIC AND IN THE CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS OF THE 14TH AND THE 15TH CENTURIES

In this paper the author analyzes the adverbs of place and direction in the Croatian Glagolitic liturgical texts: the Missal of Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Vatican Missal Illirico 4, the Missal of Roč, the Missal of Prince Novak, as well as in the Croatian non-liturgical texts: the Paris Miscellany, the Kolunić's Miscellany, the Academy's Lenten Sermons, from the 14th and the 15th centuries, with a special review of the adverbs of place and direction in Old Church Slavonic as recorded in *Slovník jazyka staroslověnského*. An attempt was made to define the difference between the adverbs of place and the adverbs of direction. The author tries to identify what meanings individual adverbs have, how these meanings are expressed in the Old Church Slavonic in reference to the Croatian Glagolitic texts, and tries to find if there is a difference between the liturgical and non-liturgical texts.

Key words: adverbs of place, adverbs of direction, where, which way, where to

Izvorni znanstveni članak

Autor: Tanja Kuštović

Filozofski fakultet, Zagreb